

Wojciech Kowalski

Praktyczna realizacja Konwencji Haskiej z 1954 r.

Ochrona Zabytków 37/3 (146), 172-177

1984

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PRAKTYCZNA REALIZACJA KONWENCJI HASKIEJ Z 1954 R.

Minęło ponad 25 lat od wejścia w życie *Konwencji Haskiej w sprawie ochrony dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego oraz Regulaminu* wykonawczego do tej *Konwencji*¹. Jest to okres wystarczający do dokonania porównania tego, co zamierzano przed ćwierćwieczem uczynić dla ochrony ogólnie pojętych dóbr kulturalnych z tym, co faktycznie udało się osiągnąć. *Konwencja* zaczęła obowiązywać 7 sierpnia 1956 r. Według stanu na dzień 1 marca 1979 r., stronami *Konwencji* było 68 państw, a 58 przyjęło również *Protokół*². Zwraca uwagę brak wśród nich Stanów Zjednoczonych, Kanady i Wielkiej Brytanii. W literaturze polskiej spono miejsca poświęcono analizie *Konwencji*, jednakże prawie wyłącznie interesując się prawniczą interpretacją dokumentu³. Intencją autora niniejszego artykułu jest przedstawienie działalności państw — stron *Konwencji* podjętej dla bezpośredniej realizacji zawartych w niej obowiązków lub też realizowanej w ogóle w ramach ochrony dóbr kultury, a tylko pośrednio związanej ze stosowaniem tego aktu prawa międzynarodowego. Omówienie wspomnianej działalności poprzedzić wypada krótkim przypomnieniem treści zobowiązań podjętych przez państwa w następstwie przystąpienia do *Konwencji*.

Obowiązki państw wynikające z *Konwencji Haskiej*

Konwencja przewiduje wykonanie przez państwa określonych czynności jeszcze w czasie pokoju oraz podjęcie pewnych specjalnych działań w wypadku konfliktu zbrojnego. Obowiązki, których realizacja powinna być rozpoczęta już w 6 miesięcy po wejściu w życie *Konwencji*, podzielić można na trzy grupy. Do pierwszej należą powinności państw wynikające z ogólnego obowiązku opieki „nad dobrami kulturalnymi położonymi na ich własnym terytorium wobec dających się przewidzieć następstw konfliktu zbrojnego, podejmując w tym celu kroki, jakie uznają za stosowne” (art. 3 *Konwencji*). Jak widać, mamy tu do czynienia z całkowitą dowolnością w wyborze metod i środków sprawowania opieki, stosownie do okoliczności istniejących w każdym kraju. Drugi zespół — to obowiązki wykonywane także w działalności wewnętrznej państw, ale już precyzyjniej określone. Należą do nich: — wprowadzenie do regulaminów lub instrukcji wojskowych postanowień, które by zapewniły przestrzeganie *Konwencji* (art. 7, ust. 1); — wpojenie członkom sił zbrojnych poczucia sz-

cunku dla kultury i dóbr kulturalnych wszystkich narodów (art. 7, ust. 1);

— utworzenie w składzie sił zbrojnych komórek organizacyjnych bądź zespołów osób, które będą czuwać nad poszanowaniem dóbr kultury oraz współpracować z odpowiednimi władzami (art. 7, ust. 2);

— rozpowszechnienie tekstu *Konwencji*, tak aby treść jej była znana społeczeństwu i siłom zbrojnym (art. 25);

— ustanowienie podstawy prawnej do ścigania osób naruszających *Konwencję* lub nakazujących jej naruszenie (art. 28). Ponadto w *Rezolucji II* załączonej do aktu końcowego konferencji haskiej w 1954 r. strony wyraziły życzenie, aby w każdym państwie — stronie *Konwencji* powołano komitet doradczy do spraw jej stosowania.

Trzecia grupa obowiązków może być umownie nazwana zespołem czynności „zewnętrznych”. Polegają one na:

— zgłoszeniu do *Międzynarodowego Rejestru Dóbr Kulturalnych Objętych Ochroną Specjalną* nieruchomości dóbr kultury o bardzo wielkim znaczeniu oraz schronów (art. 8, ust. 6 *Konwencji* oraz art. 13 *Regulaminu*);

— składaniu, co najmniej raz na 4 lata, dyrektorowi generalnemu UNESCO sprawozdań ze stosowania *Konwencji* (art. 26, ust. 2);

— zgłoszeniu osobistości nadających się do sprawowania funkcji komisarza generalnego ds. dóbr kulturalnych (art. 1 *Regulaminu*). Oprócz spraw wyżej poruszonych *Konwencja* zawiera postanowienie, z którego wynika, że strony mogą zwracać się do UNESCO o pomoc techniczną w organizacji ochrony swoich dóbr kulturalnych (art. 23). W wypadku wybuchu konfliktu zbrojnego państwa zobowiązane są do bezwzględnego poszanowania dóbr kulturalnych położonych zarówno na ich własnych terytoriach, jak i obszarach innych państw. Owo „poszanowanie” — to w szczególności:

— powstrzymanie się od stosowania wobec dóbr kulturalnych „wszelkich aktów nieprzyjacielskich” (art. 4, ust. 1);

— zakazanie wszelkich aktów kradzieży, rabunku lub bezprawnego przywłaszczenia dóbr kulturalnych (art. 4, ust. 3);

— powstrzymanie się od wszelkich środków odwetu wymierzonych przeciwko dobrom kulturalnym (art. 4, str. 4);

— współpraca z władzami terytoriów okupowanych w zakresie ochrony znajdujących się na nich dóbr kulturalnych (art. 5, ust. 1);

¹ Akt końcowy konferencji haskiej zawierający tekst *Konwencji* oraz wszystkie załączniki patrz „Dziennik Ustaw”, załącznik do nr 46 poz. 212 (cyt. dalej jako *Konwencja*).

² UNESCO, CC/MD/41/1979. *Protokół* dotyczy zasad restrykcji dóbr wywiezionych.

³ Por. S.E. Nahlik, *Grabież dzieł sztuki. Rodowód zbrodni międzynarodowej*, Ossolineum, 1958; W. Siero-

szewski, *Ochrona dóbr kultury w ustawodawstwie UNESCO*, Warszawa 1978.

⁴ Zamieszczone zostały w dokumentach UNESCO oznaczonych następującymi symbolami: CA/RBC 1/3/1962, SHC/MD/1/1967, SHC/MD/6/1970 oraz CC/MD/41/1979. Za udostępnienie pierwszego zbioru dziękuję Panu Profesorowi S. Nahlikowi.

⁵ Australia nie jest stroną *Konwencji*.

- zapewnienie nietykalności dóbr objętych ochroną specjalną (art. 9);
- oznaczenie obiektów chronionych znakami rozpoznawczymi (art. 10);
- wzięcie udziału w powołaniu komisarzy generalnych ds. dóbr kulturalnych oraz umożliwienie im prowadzenia działalności przewidzianej w *Konwencji* (rozdział I *Regulamínu*);
- zapobieganie wywozowi dóbr kulturalnych z terytoriów okupowanych w czasie konfliktu (art. 1 *Protokołu*).

Realizacja obowiązków

Tę część artykułu opracowano na podstawie sprawozdań nadesłanych przez strony *Konwencji* do Sekretariatu UNESCO⁴. Liczba sprawozdań jest stosunkowo niewielka: łącznie na wszystkie okresy sprawozdawcze wpłynęły 73 sprawozdania i mają one bardzo różną wartość informacyjną. Obok wnikliwie przedstawiających zakres i metody ochrony zabytków w danym kraju, znaczna część sprawozdań jest bardzo lakoniczna i ogranicza się do podania kilku ogólnikowych informacji. W tym artykule zostaną zaprezentowane najlepsze i najpełniejsze rozwiązania, mimo iż są one udziałem małej liczby państw; z opisu wyłączona została Polska wobec przyjęcia założenia, że sytuacja w Polsce w zakresie omawianych spraw jest czytelnikowi polskiemu znana.

Opieka nad dobrami kultury. Na podstawie analizowanych sprawozdań można stwierdzić, że w większości państw sprawowanie opieki nad dobrami kultury — to:

1. Opracowanie wewnętrznego systemu przepisów służących ochronie zabytków

W tej materii państwa powołują się na przepisy już istniejące, niektóre obowiązujące od początku obecnego stulecia, lecz większość przytacza ustawy wprowadzone po drugiej wojnie światowej. Trudno ustalić, w jakim stopniu przyczyniło się do tego uchwalenie *Konwencji*, jednakże wypada podkreślić, że większość ustaw dotyczących ochrony zabytków pochodzi z końca lat pięćdziesiątych i lat sześćdziesiątych. Ustawodawstwo tego rodzaju obowiązuje w zasadzie we wszystkich krajach.

2. Inwentaryzacja obiektów zabytkowych

Sporządzenie takiej inwentaryzacji jest przedsięwzięciem żmudnym i dość kosztownym. W wielu sprawozdaniach podkreślono ten fakt, motywując nim opóźnienia w prowadzonych pracach. Oto przykłady stosowanych rozwiązań. W Albanii dobra kultury podzielono na trzy kategorie. Obiekty o wartości wyjątkowej uznawane są przez Radę Ministrów za pomniki kultury pod specjalną opieką państwa. Zabytki bardzo wielkiej wartości naukowej, historycznej i artystycznej są na wniosek Uniwersytetu w Tiranie uznawane przez Radę Ministrów za pomniki narodowe. Lista obiektów należących do tych dwóch grup została opublikowana w oficjalnym organie rządowym w 1963 r. Do trzeciej kategorii zaliczane są obiekty, które na mocy decyzji Uniwersytetu Tirańskiego figurują na liście publiko-

wanej przez Uniwersytet i w konsekwencji także są chronione.

Na liście dóbr kultury sporządzonej w Austrii wszystkie obiekty, zależnie od ich „ważności”, podzielone zostały na cztery grupy (ABCD). Następnie obiekty te naniesiono na specjalnie przygotowane mapy prowincji, zgodnie z ich umiejscowieniem w terenie. Stosowne symbole pozwalają odróżnić poszczególne zabytki w zależności od rodzaju własności — publiczne, prywatne i religijne. Na mapach zaznaczono także miejsca szczególnej koncentracji obiektów, które zasługują na ochronę, mimo iż nie zostały wpisane do rejestru. Łącznie dla terenu całej Austrii wyszczególniono około 220 rejonów zabytkowych podlegających zróżnicowanej ochronie. Ponadto w serii *Dehio Handbücher der Kunstdenkmaler* publikuje się systematycznie spis austriackich dóbr kultury; planuje się wydanie około 150 woluminów tego inwentarza. Rozpoczęto także prace nad inwentaryzacją zabytków ruchomych.

Australijska⁵ koncepcja inwentaryzacji przewiduje umieszczenie na liście dóbr kultury obiektów zarówno państwowych, jak i będących własnością prywatną lub organizacji społecznych. Wszystkie obiekty sklasyfikowane będą według następującego schematu:

- a) skarby narodowe,
- b) obiekty nie dające się zastąpić,
- c) obiekty wielkiej wartości,
- d) wyposażenie specjalne,
- e) obiekty dające się zastąpić niewielkim kosztem.

Dla łatwej i szybkiej orientacji w wypadku zagrożenia, obiekty zarówno w naturze, jak i w rejestrze będą oznaczone symbolami oznaczającymi kolejność zabezpieczenia: czerwony trójkąt — pierwsza kategoria, niebieski kwadrat — druga kategoria i żółte koło — trzecia kategoria.

Ochrona dóbr kultury w Belgii realizowana przez państwo ogranicza się — ze względów finansowych — do ochrony obiektów ważnych, umieszczonych w rejestrze, który według założeń ma być jednak możliwie kompletny. Rejestr centralny składa się z trzech działów:

1. Pomniki kultury i dzieła sztuki
2. Archiwa i biblioteki
3. Kolekcje naukowe

Główny wysiłek skupiony był na przygotowaniu spisów zabytków działu pierwszego, gdyż obiekty zaliczone do pozostałych znajdują się w trzech instytucjach: Głównym Archiwum Królewskim, Bibliotece Królewskiej i Królewskim Instytucie Nauk. Prace nad inwentaryzacją pomników kultury i dzieł sztuki przebiegały w trzech etapach. Na początku opracowano rejestr wstępny. Przygotował go trzyosobowy zespół (kurator Królewskiego Muzeum Sztuki i Historii oraz dwóch sekretarzy wyspecjalizowanych w dziedzinie historii sztuki i archeologii), któremu towarzyszyło siedmiu specjalistów opracowujących kartotekę podzieloną na 11 grup tematycznych:

1. Architektura
2. Malarstwo
3. Rzeźba
4. Grafika i rysunek
5. Sztuka przemysłowa (meble, tkaniny itp.)
6. Archeologia narodowa
7. Archeologia obca
8. Historia

9. Etnografia
10. Folklor
11. Muzyka (organy)

Następnie w każdej z tych dyscyplin obiekty zależnie od ich ważności, podzielono na trzy kategorie, przy czym głównym celem tego podziału było ustalenie kolejności ratowania zabytków w wypadku zagrożenia. Po zakończeniu tych prac (wykonano je w ciągu 8 miesięcy!) powołano 11 komitetów specjalistycznych, których zadaniem, przewidzianym już na kilka lat, było przeanalizowanie poszczególnych kartotek tematycznych, uzupełnienie braków itp. W rezultacie przygotowano 11 tomów tematycznych, zawierających kompletny spis dóbr kultury podlegających ochronie. Na jego podstawie opracowano serię ilustrowanych katalogów zabytków Belgii, oddzielnie dla ważnych artystycznie miast oraz wszystkich prowincji. Publikacja tej serii rozpoczęła się w 1962 r. Ponadto opracowano 4 mapy uwidaczniające położenie poszczególnych zabytków.

Mapa 1 — obiekty nieruchome (kategoria A)

Mapa 2 — obiekty nie dające się łatwo przenieść (kategoria A i B)

Mapa 3 — obiekty ruchome (kategoria A)

Mapa 4 — obiekty ruchome (kategoria B)

Mapy posłużyły do wyboru właściwych miejsc do budowy schronów oraz określenia ich pojemności.

3. Sporządzanie dokumentacji technicznej zabytków

W tej dziedzinie podejmuje się wiele czynności zmierzających do uzyskania możliwie pełnej informacji o danym obiekcie, tak aby w wypadku jego uszkodzenia lub zniszczenia możliwa była nawet rekonstrukcja. Stosownie do okoliczności i rodzaju zabytku gromadzone są zdjęcia fotograficzne, dokumentacja fotogrametryczna, mikrofilmy, plany, rysunki, dawne widoki, sztychy itp. Patrząc od strony organizacyjnej, dobrym przykładem jest akcja w Austrii prowadzona przez specjalnie powołane Centrum Dokumentacyjne. Gromadzi ono kartotekę dóbr kultury, w której każda karta poświęcona jednemu obiektowi zaopatrzona jest w materiały dokumentacyjne dotyczące tego obiektu. Przewiduje się, że liczba kart-zbiorów informacji osiągnie około 400 tys. W kolejnych sprawozdaniach austriackich podano, że dla potrzeb kartoteki same tylko służby fotogrametryczne opracowują od 250 tys. do 400 tys. m² powierzchni fasad i wewnętrznego wystroju budynków. Pracują one rocznie w 20 — 40 gminach. Stan zbioru fotograficznego w 1979 r. wynosił 130 tys. negatywów i 180 tys. pozytywów, ponadto 6 tys. planów i rysunków oraz 5,5 tys. dawnych widoków. Również inne państwa zgromadziły imponujące zbiory w tym zakresie. Włoski zbiór mikrofilmów wynosił 13 mln. pozycji, a zachodniemiecki 200 mln. mikrofilmów, które w specjalnych stalowych kontenerach zostały umieszczone w stałym miejscu przechowywania. W Belgii zorganizowano nowe laboratorium mikrofilmowe w celu wykonania mikrofilmów 300 tys. fotografii posiadanych przez Centralne Archiwum Ikonograficzne Sztuki Narodowej. Następnie przygotowano dla tego zbioru magazyn w schronie na terenie Belgii wobec rezygnacji UNESCO z planu budowy czterech schronów międzynarodowych. W niektórych państwach tworzy się kartoteki zabytków wyłącznie dla celów przy-

szłej rekonstrukcji. Dotyczy to np. Belgii i Szwajcarii, gdzie kompletowane „akta restauracyjne” oprócz planów i rysunków obiektów zawierają wiele zdjęć jego detali, opis techniczny konstrukcji, użytych materiałów budowlanych itp.

4. Przygotowanie planów ewakuacji obiektów ruchomych oraz dających się odłączyć elementów obiektów nieruchomych

Zagadnieniu temu poświęcono wiele uwagi w sprawozdaniach państw takich, jak Austria, Belgia, Holandia, Włochy, Szwajcarnia i inne. Przedmiotem szczegółowych opracowań jest problem transportu przedmiotów zabytkowych. Ze względu na konieczność zachowania ich w możliwie nienaruszonym stanie przedmiotem analiz jest optymalny sposób pakowania, zabezpieczenia przed wstrząsami i wilgocią, a także sposób transportu do wyznaczonego z góry miejsca. Odrębnym zadaniem jest przygotowanie planów ewakuacyjnych dla poszczególnych obiektów. Stosunkowo najczęściej miejsca sprawy te zajęły w raporcie australijskim. Rozróżniono w nim trzy typy ewakuacji: strategiczna, gdy jest czas na planową ewakuację i zabezpieczenie budynku; taktyczna, kiedy czas pozwala jedynie na usunięcie przedmiotów o największej wartości (i zabezpieczenie ich w obrębie tego samego budynku) oraz ewakuacja „po katastrofie” (*post disaster*), która ma już inny charakter i polega na zabezpieczeniu i ewakuowaniu tego, co da się jeszcze uratować. W ramach każdego z tych typów akcji przyjęto plan postępowania w wypadku zagrożenia (*Schedule of emergency procedures*) uwzględniający odmienne okoliczności, jakie wynikają z innej fazy niebezpieczeństwa.

5. Przygotowanie schronów lub specjalnie zabezpieczonych magazynów

Akcja w tym zakresie zasadza się albo na budowie specjalnych schronów, w liczbie i wielkości określonej danymi wynikającymi z inwentaryzacji muzealiów, lub też polega na przystosowaniu miejsc stanowiących naturalne schronienie przed zniszczeniem. Pierwsze rozwiązanie przyjęto np. w Belgii i Holandii, przy czym przykładem kompleksowego planu budowy schronów jest plan belgijski. Ministerstwo Robót Publicznych zaprojektowało oraz nadzorowało budowę pięciu głównych schronów. W sprawozdaniu podano nawet koszty tego przedsięwzięcia: schron Królewskiego Muzeum Sztuk Pięknych w Brukseli (1 800 000 BF), Królewskiego Muzeum Sztuk Pięknych w Antwerpii (2 342 000 BF), Muzeum Państwowego w Mariemoncie (1 170 000 BF), Królewskiego Muzeum Sztuki i Historii w Brukseli (3 340 000 BF), centralny schron narodowy (11 300 000 BF).

Ponadto objęto planem budowę schronów regionalnych. Przykładem wykorzystania możliwości terenowych jest akcja realizowana w Austrii. Dla potrzeb centralnego schronu mieszczącego wszystkie obiekty ruchome kategorii A wykorzystano nie używaną kopalnię soli w Alt Aussee (Górna Austria). Równocześnie dokonano spisu grot górskich w innych rejonach kraju, które mogą być wykorzystane jako schrony. Schron centralny, jak też i inne, został wyposażony w stosowne urządzenia elektryczne, przeciwpożarowe, zabezpieczające przed nabunkiem, środki wewnętrznego transportu, pracownie konser-

watorskie, pomieszczenia mieszkalne dla personelu itp.

Nieco odmienne założenia przyjęto w Szwajcarii. Specjalnie ustanowione przepisy obciążają obowiązkiem ochrony i zabezpieczenia dóbr kultury nie tylko Rząd Federalny, ale przede wszystkim władze kantonów i gmin oraz osoby prywatne. Jeśli chodzi o budowę schronów, to przyjęto zasadę przygotowania dużej liczby mniejszych schronów, rozproszonych na terenie całego kraju,¹ przy czym władze federalne pokrywają od 25 do 50% kosztów ich budowy.

6. Ochrona przeciwpożarowa

Jak podkreśla się w wielu sprawozdaniach, specjalny charakter chronionych dóbr wymaga zastosowania odpowiednich środków gaszenia pożarów. Przede wszystkim wykluczone jest stosowanie płynnych substancji gaśniczych. Instrukcja australijska kładzie więc nacisk na wyposażenie każdego schronu i obiektu zabytkowego w takie środki, jak: piasek, kwaśny węglan sodu, suche pyły, koce azbestowe i urządzenia rozpylające. W kilku państwach dla konkretnych obiektów zabytkowych utworzone zostały specjalne grupy przeciwpożarowe. W wytypowanych najcenniejszych zabytkach instaluje się dość skomplikowane urządzenia zabezpieczające przed roznieceniem lub rozszerzaniem się ognia, a także osłony dla elementów architektonicznych budowli, chroniące przed działaniem odłamków bomb.

7. Instruktaż i popularyzacja ochrony dóbr kultury

Obejmuje organizowanie kursów szkoleniowych dla pracowników muzeów, opiekunów zabytków oraz niektórych pracowników administracji terenowej. Akcje tego rodzaju podejmowane są okresowo w wielu państwach. Dla lepszej ich obsługi opracowuje się różnorodne materiały pomocnicze, w postaci podręczników czy filmów obrazujących praktyczne metody likwidacji lub ograniczania skutków działań wojennych. Na przykład belgijski Instytut Royal du Patrimoine-Artistique opracował *Guide pratique pour la protection des biens culturels*. Książka zawiera opis głównych niebezpieczeństw wynikających dla dóbr kultury z prowadzonych działań wojennych oraz metody ich zwalczania. W drugiej części podano podstawowe metody pakowania, transportu i składowania dzieł sztuki. Opracowanie to zostało rozprowadzone nieodpłatnie (6 tys. egz.) między muzea, władze kościelne, kolekcjonerów prywatnych i inne zainteresowane instytucje lub osoby. Szerszą akcję wydawniczą przedsięwzięto w Austrii, gdzie przygotowane zostały trzy podręczniki dotyczące omawianego tematu: jeden ogólny, przeznaczony dla władz administracyjnych i dwa specjalistyczne. Także w Austrii planuje się wydanie małego słownika zwrotów przydatnych w praktyce ochrony i zabezpieczania dóbr kultury, obejmującego języki: niemiecki, angielski, francuski, rosyjski, czeski, węgierski, serbochorwacki i włoski.

Środki dotyczące sił zbrojnych. Z informacji zawartych w sprawozdaniach wynika, że znaczna większość państw przystąpiła do realizacji obowiązku polegającego na wprowadzeniu do instrukcji i regulaminów wojskowych odpowiednich postanowień, mających na celu poszanowanie dóbr

kultury w czasie działań wojennych lub okupacji obcego terytorium. Problematyka przestrzegania *Konwencji* włączana jest też do programów kształcenia kadry oficerskiej w zakresie prawa międzynarodowego. Dla celów szkolenia w szerszym zakresie niektóre ministerstwa obrony przygotowały filmy lub taśmy magnetofonowe z nagraniem wykładami. W znacznie mniejszej liczbie państw powołano specjalne służby wojskowe do spraw ochrony dóbr kultury w czasie konfliktu zbrojnego. Powstały one np. w armii holenderskiej, gdzie dekretem królewskim z 1953 r. powołano 12 oficerów rezerwy na stanowisko „art protection officer” z zadaniem nadzoru, a w razie potrzeby podejmowania stosownych środków, jeżeli schrony lub obiekty zabytkowe są użytkowane w sposób sprzeczny z zaleceniami *Konwencji*. Podobnie wynaczono i wyszkolono oficerów w armiach Czechosłowacji, Austrii i RFN.

Rozpowszechnianie *Konwencji*. We wszystkich krajach, które nadesłały raporty, opublikowano przetłumaczony tekst *Konwencji* w oficjalnych organach zawierających teksty własnych aktów prawnych. Znacznie skromniejsza liczba krajów podała informacje o innych sposobach rozpowszechniania treści *Konwencji*, tak, aby mogły zapoznać się z nią szersze kręgi społeczne. Przykładem pozytywnym jest tu RFN, gdzie tekst *Konwencji* opublikowano w dwóch wydaniach: w 1966 r. w 115 tys. i w 1977 r. w 75 tys. egz. Ponadto w kilku państwach problematykę stosowania *Konwencji* włączono do programów niektórych wyższych uczelni i szkół.

Sankcje za naruszenie *Konwencji*. W sprawie represji karnych, jakie należy przewidzieć w ramach systemów prawa wobec osób, które dopuściły się naruszenia *Konwencji* lub wydały polecenia prowadzące w skutkach do takiego naruszenia, większość państw poinformowała, że obecnie obowiązujące kodeksy karne lub kodeksy wojskowe stanowią wystarczającą podstawę prawną dla skazania ewentualnych sprawców winnych naruszenia *Konwencji*.

Komitety doradcze. W myśl zalecenia wynikającego z *II Rezolucji* w niektórych państwach powołano takie komitety. Najczęściej w ich skład wchodzi przedstawiciele ministerstwa obrony, spraw wewnętrznych, finansów oraz kultury. Występuje jednak w tym względzie znaczne zróżnicowanie, np. w Indiach komitet składa się z przedstawicieli aż 11 instytucji i centralnych urzędów. Czasem do współpracy z komitetem zapraszani są przedstawiciele organizacji, które zarządzają dobrami kultury, a także przedstawiciele kolekcjonerów prywatnych. Austriacki komitet współpracuje np. z diecezjami opiekunami zabytkowych budowli sakralnych oraz przewodniczącym Stowarzyszenia Przyjaciół Muzeów, jako przedstawicielem prywatnych właścicieli dóbr kultury.

Międzynarodowy rejestr dóbr kulturalnych objętych ochroną specjalną. Sprawa rejestru i związana z nim procedura wpisowa wywołała wiele nieporozumień w szczególności

co do interpretacji pojęć zawartych w art. 8. *Konwencji* „ośrodki zabytkowe”, „inne nieruchomości o bardzo wielkim znaczeniu” oraz „dostateczna odległość od wielkich ośrodków przemysłowych oraz wszelkich ważnych obiektów wojskowych”⁶. Niejasności pogłębione zostały dalej późniejszym ustanowieniem na mocy innych aktów prawa międzynarodowego światowej listy dziedzictwa kulturalnego. Stąd też większość państw wstrzymała się od zgłaszania wniosków o wpisanie obiektów do rejestru, chociaż listy takich propozycji zostały w wielu krajach przygotowane. Do 1979 r. wprowadzono do rejestru, po przeprowadzeniu odpowiedniego postępowania, następujące obiekty:

- zespół zabytkowy Watykanu,
- schron Alt Aussee w Austrii,
- sześć schronów holenderskich,
- centralny schron w RFN (Oberrieder Stollen).

W sprawie wpisania do rejestru wystąpił także w 1972 r. rząd Kambodży. Zgłoszone zostały dwa ośrodki zabytkowe, schron i dwie budowle w prowincji Sien Reap. W trakcie procedury wpisowej cztery państwa (Kuba, Egipt, Rumunia i Jugosławia) wysunęły zastrzeżenia co do reprezentacji Kambodży przez rząd, który zgłosił wniosek rejestracyjny. W tej sytuacji dyrektor generalny UNESCO nie kontynuował procedury i obiekty nie zostały wpisane do rejestru.

Sprawozdania. Jak wspomniano już wyżej, do Sekretariatu UNESCO za wszystkie okresy sprawozdawcze wpłynęły 73 raporty, w 1962 r. — 15, w 1967 — 20 (w tym 4 od państw nie będących stronami *Konwencji*), w 1970 — 19 (w tym również 4 od państw, które nie były stronami *Konwencji*) oraz w 1979 — 19 raportów. Jeżeli weźmiemy pod uwagę, że w 1979 r. 68 krajów było stronami *Konwencji*, to trzeba stwierdzić, iż obowiązek ten nie jest należycie wykonywany.

Międzynarodowa lista osobistości. Obowiązek zgłaszania osób, które nadają się do pełnienia funkcji komisarzy generalnych do spraw dóbr kulturalnych realizowany jest w sposób zadowalający. Większość państw nadesłała swoich kandydatów na tę listę. Najczęściej są to specjaliści w dziedzinie historii sztuki i konserwacji, dyrektorzy muzeów lub pracownicy ministerstw kultury, znacznie rzadziej wojskowi lub prawnicy. Lista jest stale odnawiana.

Pomoc UNESCO. Na prośbę Izraela i Egiptu, stosownie do postanowień art. 23 *Konwencji*, dyrektor generalny UNESCO zlecił w 1957 r. profesorowi Garitte z Uniwersytetu w Louvain wyjazd do klasztoru Św. Katarzyny na górze Synaj w celu zbadania stanu tego zabytku i zgromadzonych w nim zbiorów po działaniach wojennych w tym rejonie. Po wykonaniu misji profesor Garitte złożył dyrektorowi generalnemu UNESCO raport z przeprowadzonych badań. Powołując się także na art. 23 *Konwencji*, w 1970 r. Kambodża zwróciła się do UNESCO z prośbą o pomoc techniczną w organizacji ochrony dóbr kultury Khmerów. Mocą rezolucji przyjętej na 84 sesji Rady Wykonawczej upoważniono dyrektora generalnego UNESCO do podejmowania działań „w duchu *Konwencji Haskiej*” w celu ochrony

pomników dorobku kulturalnego Kambodży. W związku z tym przebywał w Kambodży specjalista francuski M. Elisseeff, który po powrocie złożył raport zawierający wnioski co do personelu wykwalifikowanego w zabezpieczaniu zabytków, budowy betonowego schronu, oznakowania budowli i innych koniecznych przedsięwzięć. Ponadto pracowały w Kambodży jeszcze dwie misje, w tym jedna techniczna dla zabezpieczenia najcenniejszych obiektów z użyciem materiałów dostarczonych przez UNESCO.

Poszanowanie dóbr kultury w czasie konfliktów zbrojnych. Procedura powoływania komisarzy generalnych do spraw dóbr kultury w wypadku konfliktu zbrojnego była dotychczas zastosowana tylko jeden raz w czasie konfliktu Egipt — Izrael w 1967 r.⁷ Próby zastosowania *Konwencji* podjęto po wybuchu wojny w Nigeru (1968 r.), w związku z konfliktami: Honduras — Salwador (1969 r.) i cypryjskim (1969 r.) oraz podczas wojny między Indiami i Pakistanem (1971 r.). W 1968 r., podczas swojej wizyty w Nigerii, dyrektor generalny UNESCO omawiał z miejscowymi władzami sprawę zastosowania *Konwencji*, a szczególnie jej art. 19, który dotyczy konfliktów zbrojnych nie mających charakteru międzynarodowego. Stosownie do ustępu 3 tego artykułu zaproponował Nigerii odpowiednie usługi UNESCO. Rząd nigeryjski stwierdził, iż jako strona *Konwencji*, jest zapoznany z jej treścią i stosuje ją w praktyce, podobnie jak inne akty prawne dotyczące ochrony dóbr kultury.

W wypadku działań wojennych między Hondurasem a Salwadorem w czerwcu 1969 r. dyrektor generalny UNESCO przesłał telegramy do rządów tych państw, zwracając ich uwagę na rezolucję Konferencji Generalnej UNESCO, która na XV sesji wezwała Honduras i Salwador do ochrony dóbr kultury m.in. przez przystąpienie do *Konwencji*.

Po wybuchu konfliktu cypryjskiego w 1974 r., z udziałem wojsk tureckich, dyrektor generalny UNESCO, wysyłając do władz Cypru i Turcji telegramy, przypominał im o obowiązkach, jakie wypływają z faktu pozostawiania przez te kraje stronami *Konwencji* od 10 lat. W kolejnym telegramie do rządu tureckiego w związku z zajęciem przez armię turecką regionu Cypru bogatego w liczne cenne zabytki przypominał o konieczności ustanowienia międzynarodowej kontroli stosowania *Konwencji*. W odpowiedzi rząd turecki zapewnił, że robi wszystko, co w jego mocy, dla poszanowania i ochrony zabytków znajdujących się pod kontrolą jego wojsk.

Podobnie w 1971 r. po wszczęciu działań wojennych między Indiami i Pakistanem zostały wysłane stronom konfliktu telegramy wzywające do przestrzegania *Konwencji*, tym bardziej, że i w tym wypadku kraje były stronami *Konwencji* od ponad 10 lat. Sekretariat UNESCO otrzymał odpowiedź jedynie od MSZ Pakistanu, w której zawarta była deklaracja o pełnym stosowaniu zasad ochrony dóbr kultury wynikających z *Konwencji*.

⁶ Por. np. raport holenderski: CA/RBC/1/3/1962, s. 31.

⁷ W. Sieroszewski, op.cit., 22—27.

⁸ S.E. Nahlik, op.cit., s. 344 oraz raport Czesłowacji CA/RBC/1/3, 1962, s. 15.

Wnioski

Przedstawione wyżej zestawienie realizacji poszczególnych obowiązków państw — sygnatariuszy *Konwencji Haskiej* w sprawie ochrony dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego nie daje obrazu zbyt optymistycznego. Należy oczywiście mieć na uwadze fakt, że zestawienie to opracowane zostało na podstawie materiałów przygotowanych tylko przez część zainteresowanych krajów, wydaje się jednak, że sytuacja w państwach, które nie nadesłały żadnego sprawozdania, może być jeszcze gorsza. Wśród czynników utrudniających w większości krajów realizację ważniejszych przedsięwzięć mających na celu ochronę zabytków, na pierwszym miejscu należy wymienić brak środków materialnych na prowadzenie na ogół bardzo kosztownych prac zabezpieczających. W wielu wypadkach występuje także brak odpowiednich kadr i środków technicznych; w takich sytuacjach należałoby zalecić skorzystanie z możliwości, jakie niesie zastosowanie art. 23 *Konwencji* o pomocy UNESCO. Odrębną kwestią są pewne bariery „psychologiczne” wynikające z przekonania o znikomych efektach działań na rzecz ochrony zabytków lub całkowitym ich braku — mimo zastosowania nowoczesnych środków — w obliczu użycia broni jądrowej; już na konferencji w Hadze w 1954 r. zgłoszony został przez państwa socjalistyczne wniosek, aby do *Konwencji* włączyć postanowienia zakazujące używania broni masowej zagłady, gdyż jest to jedyny skuteczny sposób ochrony dóbr kultury⁸. Opinia ta, niewątpliwie słuszna, nie powinna jednak stanowić przeszkody w stosowaniu *Konwencji* i wypełnianiu wynikających z niej obowiązków. Jak oblicza się, od 1945 r. świat był widownią około 200—250 konfliktów zbrojnych. W żadnym z nich nie zastosowano broni nuklearnej, a z całą pewnością konflikty te stały się powodem zniszczenia ogromnej ilości zabytków podlegających ochronie.

Na zakończenie — kilka uwag związanych z praktyką krajową. Jak powszechnie wiadomo, w Polsce czyni się wiele dla ochrony spuścizny kulturalnej. Nie powinno to jednak przesłaniać smutnego faktu „znikania” niektórych budowli z rejestru zabytków. W związku z przejęciem opieki nad zabytkami w zasadzie w całości przez czynniki oficjalne, zakres prowadzonych prac konserwatorskich w skali ogólnej uzależniony jest przede wszystkim od moż-

liwości finansowych państwa oraz sprawności i mocy przerobowych wyspecjalizowanych wykonawców. Wyniki prac są w bardzo wielu wypadkach imponujące. Czy jednak przeglądając wszystkie postanowienia *Konwencji* i wynikające z nich zalecenia i obowiązki wolno powiedzieć, że zrobiono wszystko dla zabezpieczenia naszych dóbr kultury? Chodzi tu głównie o czynności organizacyjne i bezpośrednio zabezpieczające, które nie wymagają większych nakładów pieniężnych i materiałowych. Aktywizacją m.in. tego rodzaju działań zajmował się kiedyś — w nawiązaniu do postanowień *Konwencji* — Polski Komitet Doradczy do Spraw Ochrony Dóbr Kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, powołany zarządzeniem nr 238 Prezesa Rady Ministrów z 23 X 1957 r. Zgodnie z zarządzeniem do zadań Komitetu należało:

— opracowywanie lub opiniowanie projektów aktów normatywnych oraz środków o charakterze technicznym lub wojskowym, potrzebnych dla wykonania zobowiązań wypływających z *Konwencji* (łącznie z *Regulaminem Wykonawczym i Protokołem*);

— udzielanie opinii i zaleceń władzom państwowym oraz czołowym instytucjom kulturalnym i organizacjom społecznym, bądź na ich prośbę, bądź z własnej inicjatywy, we wszystkich sprawach związanych z wykładnią lub wykonaniem *Konwencji*;

— inicjowanie na terenie kraju akcji popularyzującej problematykę *Konwencji*, zaś na terenie międzynarodowym — akcji popularyzującej osiągnięcia Polski w dziedzinie ochrony dóbr kultury;

— nawiązywanie i utrzymywanie łączności w sprawach związanych z wykonywaniem *Konwencji* z komitetami o podobnych celach w innych krajach oraz z dyrektorem generalnym UNESCO i innymi organizacjami międzynarodowymi, których działalność łączy się z problematyką *Konwencji*.

Komitet podjął energiczną działalność, lecz po kilku latach przestał funkcjonować z przyczyn bliżej nieokreślonych. Wydaje się, że należałoby go restytuować nie tylko ze względu na stałe aktualne zalecenie wynikające z *II Rezolucji* załączonej do *Aktu Końcowego Konferencji Haskiej* z 1954 r., ale przede wszystkim dla zadośćuczynienia potrzebie wykonania opisanych wyżej zadań.

dr Wojciech Kowalski
Katedra Prawa Międzynarodowego
i Stosunków Międzynarodowych
Uniwersytet Śląski

THE EXECUTION OF THE 1954 HAGUE CONVENTION IN PRACTICE

The 1954 Hague Convention on the Protection of Cultural Property was brought into effect on August 7, 1956. By March 1, 1979 68 states acceded to it. The fact of being a party to the Convention is associated with a necessity to perform various obligations resulting from it, separately in the time of peace (care over cultural property) and in the time of war (respect for cultural property). On the basis of the report on the application of the Convention, sent to UNESCO by some of the states in 1962, 1967, 1970 and 1979, the state of the execution of its provisions has been described, with a particular attention paid to various ways of the recording of historic structures, preparation of technical documentation of monuments, safeguarding of ways of the

evacuation of movable structures and shelters, organization of fire protection etc. In addition to this, methods of propagation and application of the principles of the Convention in armed forces have been discussed, including the assistance of organized advisory committees. Further in the article we find problems followed by UNESCO, i.e. an international register of cultural property covered by special protection and lists of persons suitable to perform functions of Commissars General for cultural property as well as aid given by the organization to the countries which need it when arranging the protection of cultural property. The final part of the article deals with the attempts made to apply the Convention in some armed conflicts taking place in 1967—1980.